

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ДЕРЖАВОЮ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Валентина Кравчук,

канд. юрид. наук,
викладач кафедри правового регулювання економіки та правознавства
юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

У статті розглядається питання щодо ролі і значення профспілкових організацій у розвитку громадянського суспільства, аналізується правова база їх функціонування, визначається правовий зміст їх відносин з державою і владними структурами.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, професійна спілка.

Громадянське суспільство, незважаючи на велику кількість інтерпретацій, оптимально, на нашу думку, можна визначити як складну багаторівневу систему невіддільних зв'язків і структур. Воно охоплює як сукупність відносин між індивідами, які розвиваються поза межами управлінського втручання держави, так і систему громадських інституцій, що реалізують повсякденні індивідуальні та колективні потреби. Специфічне місце серед подібних суспільних утворень займають профспілкові організації.

Метою цієї статті є з'ясування значення профспілок для розвитку громадянського суспільства в Україні та визначення меж правового регулювання їх діяльності.

У деяких аспектах функціонування профспілкових організацій їх правовий статус досліджували А. Володін, О. Лисяк, А. Павлов та ін. Однією із ґрунтовних праць у цій сфері є дослідження В. Цвиха [1].

У науковій літературі є дуже велика палітра визначень профспілок. В одних – помітне прагнення звести профспілки до економічних організацій, в інших – перетворити їх на універсальні організації, здатні захищати всі без винятку інтереси найманих працівників, у тому числі політичні та правові. Між цими двома позиціями існує широкий спектр поглядів, у яких профспілки розглядаються ширше, ніж економічні організації, але вужче, ніж універсальні. Вони припускають, що профспілки представляють і захищають, крім економічних, соціальні, трудові, духовні інтереси найманих працівників, а також коло дискретних інтересів – якість життя, права споживачів, екологічна безпека тощо [1, с. 14–15].

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV також визначає термін «про-

фесійна спілка» – це добровільна неприбуткова громадська організація, яка пов'язує громадян спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Таким чином, законодавець закріпив особливе значення професійних спілок серед інших громадських організацій (це пов'язано, насамперед, з їх масовістю та впливовістю).

У літературі про громадянське суспільство профспілки, як правило, не фігурують. Тому виникає питання щодо їх належності до інститутів громадянського суспільства. Позитивна відповідь на це запитання впливає з визначення профспілки, яка виникла як «форма інституціоналізації економічних інтересів найманих працівників, головним призначенням якої був і є захист їх перед роботодавцем шляхом покращання умов продажу робочої сили» [1, с. 15]. В умовах формування громадянського суспільства профспілки виходять за межі суто економічних інтересів найманих працівників і діють поза ринком праці, прагнучи поліпшити умови не лише роботи, а й життя. На підтвердження цієї позиції свідчить дослідження В. Цвиха, який, проаналізувавши історію виникнення й еволюцію профспілкового руху та громадянського суспільства, стверджує, що з моменту свого виникнення у капіталістичному індустріальному суспільстві профспілки як організації найманих працівників, які переслідувалися владою і були частиною економічного суспільства та ринкових відносин, у процесі свого розвитку сформувалися як інститут громадянського суспільства [1, с. 27].

Характеризуючись (різною мірою) добровільністю та незалежністю, виконуючи економічну функцію та на її основі також політичну і «соціетальну» [2, с. 105], профспілка може активно діяти в громадянському суспільстві, домагатися його змін в інтересах працюючих людей, або, якщо такого немає, сприяти його створенню та розбудові. Початкова,

економічна діяльність профспілок справляє важливий «побічний» ефект на громадянське суспільство: демократизує його, робить його менш поляризованим і антагоністичним. Крім того, профспілки впливають на громадянське суспільство в морально-психологічному аспекті: сприяють внесенню у нього таких цінностей, як солідарність, взаємодопомога, соціальна справедливість тощо.

Можна погодитися з такими ознаками профспілок як асоціацій громадянського суспільства, які виокремлює російський дослідник А. Володін [2, с. 105–106]:

- профспілки – це організації, основною функцією яких є забезпечення економічних прав;

- нарівні з іншими організаціями громадянського суспільства, профспілки опираються на «об'єктивну групу» (тобто групу людей, яка вирізняється у суспільстві особливостями свого існування), в даному випадку – найманих робітників;

- профспілки належать до тієї меншості інститутів, що складають громадянське суспільство, які мають партнерів-суперників у їх середовищі. Для профспілок – це підприємці, наймачі. Подібні «пари» доволі рідко зустрічаються і, здається, в жодному з випадків немає такого необхідного та тісного протистояння-співробітництва, суперечливого і конфліктного партнерства, як у профспілок з асоціаціями наймачів (роботодавців) чи тими великими підприємствами, які останнім часом будують відносини з профспілками самостійно;

- ще одна ознака профспілок, як і більшості великих асоціацій громадянського суспільства, – їх багатофункціональність. Основна та визначальна діяльність профспілок має економічний характер; інші, додаткові функції розширюють діапазон впливу профспілок і їх роль у суспільстві;

- подібно до багатьох структур громадянського суспільства профспілка виходить у політику, хоча іманентно їй це не властиво. Профспілки деяких країн застосовують політичні засоби вирішення своїх соціально-економічних завдань, але інколи втручаються у сферу політики безпосередньо заради вирішення якихось більш великих і загальних цілей: національного звільнення, захисту та встановлення демократії в країні, боротьби із загрозою війни тощо, а також підтримуючи ту чи іншу політичну партію. Ступінь «політизації» профспілок, зміна їх цілей і форм залежать від характеру національної політичної культури. Однак періодів повної аполітичності профспілкового руху в історії знайти неможливо;

- профспілки – це зазвичай організації загальнонаціонального масштабу (як і їх парт-

нери – об'єднання підприємців, що також існують практично в усіх країнах);

- діючи всередині громадянського суспільства, профспілки вступають у відносини з іншими добровільними організаціями – жіночими, антивоєнними, екологічними тощо. У більшості випадків ідеться про відносини співробітництва, взаємної підтримки. У деяких випадках, одночасно із співробітництвом (або замість нього), виникає суперництво, конкуренція, існують протиріччя. Наприклад, коли профспілки виступають проти рівноправності жінок на роботі, вважаючи, що це обмежуватиме права основної маси членів профспілки, і стикаються з відповідними організаціями.

Таким чином, профспілки тісно вплелися у громадянське суспільство і відіграють у ньому важливу роль. Захищаючи економічні права робітника, а частково і в інших відносинах, обмежуючи сваволю наймачів, вони сприяють становленню, насамперед, безправних робітників як громадян, як соціальних суб'єктів. Одночасно, охороняючи своє право на існування та вільне функціонування, профспілки захищають право громадян на організацію, на об'єднання для захисту своїх інтересів. Виступаючи проти крайніх форм експлуатації, добиваючись створення та розвитку різних інститутів соціального захисту, профспілки борються за соціальні права своїх членів. Іншими словами, профспілки беруть участь у становленні громадянського суспільства, відіграючи в цьому процесі важливу роль.

Боротьба за емансипацію найманих працівників в економічній, політичній і соціальній сферах – це основний внесок профспілок у становлення громадянського суспільства. Тільки через організацію, в основному профспілкову, наймані працівники отримують більшість прав і на місці роботи (найму), і в суспільстві. У свою чергу, це змінює характер громадянського суспільства. Крім того, профспілки відіграють демократизуючу роль. З'явившись на підприємстві як новий «центр сили», що певною мірою врівноважує владу підприємця, профспілки внесли елементи демократії у виробниче життя, відносини найманої праці.

За радянської системи господарювання були відсутні незалежні профспілки, незалежні у позаекономічному сенсі працівники, а в юридичному змісті – конкретні наймачі. Номінально наймачем майже всіх працівників була держава, тобто професійні спілки були фактично частиною державного механізму. У «плановій економіці» всі основні умови праці встановлювалися зверху, державними органами, а пізніше для їх виконання впроваджувалися на підприємствах і в ор-

ганізаціях. Роль профспілок при цьому була дорадчою. За таких умов (коли профспілки були маріонетками і не виконували своєї основної функції) не могло бути й мови про їх вплив на виникнення та розвиток громадянського суспільства.

Після проголошення незалежності набуває активного поширення процес формування альтернативних, незалежних профспілок (Незалежна галузева професійна спілка енергетиків України, Незалежна профспілка аграріїв, Незалежна профспілка гірників України, Українська професійна спілка працюючих за кордоном, Вільна профспілка освіти і науки України тощо), що в окремих випадках викликало незадоволення як адміністрацій, так і керівників «офіційної» профспілки [3, с. 367–377]. У зв'язку з цим виникло питання щодо законності існування в межах одного підприємства, установи чи організації кількох профспілок.

На сучасному етапі завданнями профспілок, їх функціями в Україні є, насамперед, боротьба за відносно нормальний рівень заробітної плати та своєчасну її виплату; за збереження зайнятості та соціальний захист в разі безробіття; за створення та збереження безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих і соціально-побутових умов; за визнання незалежних профспілок і супротив спробам законодавчого обмеження профспілкових прав; боротьба із зловживанням керівництва підприємств усіх форм власності; за забезпечення участі працюючих в управлінні виробництвом, «промисловою демократією». Зазначені фактори мають важливе значення для становлення громадянського суспільства в Україні. Але в цілому профспілки поки що лише «прилаштовуються» до нової власної базової функції і неспроможні заводити безробіття, поляризації доходів як у різних соціальних групах суспільства, так і серед найманих працівників. У державі, де більшість населення проживає в умовах бідності, навіть сильні та незалежні профспілки не можуть функціонувати як повноцінні інститути громадянського суспільства.

У відносинах профспілок і держави «класичною» є та модель відносин, що склалася в країнах Заходу [2, с. 117–119]: за загальним правилом, чим вужчий, «елітарний» характер мали профспілкові організації, об'єднуючи лише найкваліфікованіших для свого часу працівників, тим більше вільними, добровільними та незалежними від держави вони були. І, навпаки, профспілки, що опікувалися великими масами нових, некваліфікованих найманих працівників, були більш залежними від держави (часто безпосередньо створені нею), політично підпорядковані правлячій партії й її лідеру.

Що стосується правового регулювання профспілкових організацій, то обов'язком держави є, насамперед, забезпечення права кожної людини на створення й участь у діяльності профспілок; права профспілок утворювати національні федерації та конфедерації, права останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них; права профспілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, що передбачені законом та є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших, як це передбачається ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [4]. Значну увагу цим правам присвячено також у Конвенції Міжнародної Організації Праці про свободу асоціацій та захист права на організацію від 09.07.1948 р.

Оскільки держава надає (делегує) профспілкам таку свою важливу функцію¹, як здійснення контролю за дотриманням роботодавцем законодавства про працю [5, с. 128], то закономірно, що і створення та діяльність профспілок законодавець регламентує детальніше, ніж функціонування будь-яких інших громадських організацій. Так, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» встановлює, що держава визнає профспілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів, а також співпрацює з профспілками в їх реалізації, сприяє у встановленні ділових партнерських взаємовідносин з роботодавцями й їх об'єднаннями. Суттєвого значення тут набуває формулювання «здійснення представництва та захисту», яке зобов'язує профспілки, як і політичні партії, підтримувати ділові відносини з державою й її органами.

Профспілки, їх об'єднання у своїй діяльності незалежні від органів державної влади й органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їм не підзвітні та не підконтрольні. Вони самостійно організовують свою діяльність, проводять збори, з'їзди, засідання утворених ними органів, інші заходи, що не суперечать законодавству. Забороняється втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, роботодавців, їх об'єднань у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань.

Що стосується форм взаємодії органів державної влади та професійних спілок, коли їм ініціюють останні, то слід розрізняти

¹Цю регулятивну функцію профспілки здебільшого здійснюють у формі громадського контролю.

представництво та захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в органах державної влади, участь у нормотворчості, громадський контроль (за виплатою заробітної плати, дотриманням законодавства про працю й охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих і санітарно-побутових умов).

Закріпивши положення про незалежність профспілок і заборону втручання у їх діяльність, законодавець детально регламентує особливості їх правового регулювання, засади створення, статус профспілок. На нашу думку, це правильно, оскільки профспілки виконують делеговані їм функції держави, то держава повинна детально визначати таку діяльність. Звичайно, щодо профспілок у цьому випадку повинен діяти дозвільний принцип для врегулювання відносин у публічній сфері, тобто «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», проте тільки стосовно діяльності з представництва та захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки. Цілковитий протекціонізм держави у функціонуванні профспілок все ж не доцільний. Так, держава не повинна врегульовувати відносини з іншими громадськими організаціями, виконання певних суспільних функцій чи завдань тощо.

Проведений аналіз взаємовідносин держави з даного виду громадськими організаціями свідчить, що детальне правове регулювання діяльності останніх порівняно з іншими громадськими організаціями допускається, зважаючи на функції, які вони виконують. Це зумовлюється необхідністю максимального залучення їх потенціалу до державотворчих і стабілізаційних процесів, які відбуваються в Україні.

It is shown the question of role and meaning of labour union organizations in society developing and the legal base of its functioning is analysed, also the legal content of its relations between state and powerful structions is established in this article.

В статтє рассматривается вопрос о роли и значении профсоюзных организаций в развитии гражданского общества, анализируется правовая база их функционирования, определяется правовое содержание их взаимоотношений с государством и властными структурами.

Безумовно, громадські організації, які здійснюють будь-яку діяльність в економічній сфері (а це, серед інших, і профспілки), більше, ніж будь-які інші громадські утворення, потребують державного захисту, регламентації. Держава не може не мати прямого впливу на економічну діяльність. Усі ті дії, яких вимагає здоровий розум та справедливість, усі вони становлять не тільки право, а й прямий обов'язок держави [5, с. 145–147]. Максимальне ж витіснення держави із сфери регулювання економічних відносин можливе лише в умовах громадянського суспільства з його розвинутими інститутами та механізмами саморегуляції, цивілізованим ринком. Сьогодні в Україні суспільство перебуває на шляху переходу у таку якість, тому саморегулювання цих процесів і відносин може призвести до не менш негативних наслідків, ніж за надмірної державної інтервенції у сфері, що розглядається. Отже, важливе значення на сучасному етапі має підтримання балансу у поєднанні саморегулюючих процесів з активним державним регулюванням.

Література

1. Цвиг В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. – К., 2004. – 36 с.
2. *Гражданское общество: мировой опыт и проблемы России.* – М., 1998. – 311 с.
3. *Громадські об'єднання в Україні* / За ред. В. М. Безчастного. – К., 2007. – 415 с.
4. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права* // Конституція України: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина. – К., 2003. – 384 с.
5. *Межі державної влади* / О. І. Верник, П. В. Куфтирєв, А. Д. Машков та ін.; За ред. В. П. Самохвалова. – К., 2001. – 216 с.

